

НОВЕЛИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІНИ ДО КПК УКРАЇНИ ВІД 03 БЕРЕЗНЯ 2022 ТА РОЗ'ЯСНЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Матеріал підготували:

Ірина ГЛОВЮК, заслужений юрист України, адвокат, д.ю.н., професор;

Віктор ЗАВТУР, к.ю.н., адвокат

Сучасні загрози, які постали перед Українським Народом у зв'язку із жорстокою агресією Російської Федерації, вбивствами мирного населення і знищенням цивільних об'єктів ворогом, зумовили прийняття змін та доповнень до КПК України, щоб кримінальна юстиція функціонувала належним чином у цих надскладних умовах.

Тому Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану» від 03 березня 2022, який набрав чинності 8 березня 2022 (<https://bit.ly/3hMv8kL>), було внесено ряд змін та доповнень до КПК України. Охарактеризуємо ці зміни та доповнення.

Норму ч. 5 ст. 36 КПК України щодо заборони доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування, було уточнено формулюванням: «крім випадків доручення здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану». За інших підстав особливого режиму досудового розслідування таке доручення неможливе. Це обумовлено, як видається, можливими ситуаціями, якщо Національне антикорупційне бюро України буде позбавлено фактичної можливості здійснювати свої повноваження через воєнні дії.

Назву та сферу регулювання ст. 615 КПК України було істотно змінено, починаючи навіть з назви, яка натеper є такою: «Особливий режим досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та / або інших держав проти України», тобто, на відміну від попередньої редакції, охоплює не тільки режим досудового розслідування, а й продовження строків тримання під вартою під час судового провадження, а стримування збройної агресії РФ стосується вже не тільки Донецької та Луганської областей, зважаючи на збройну агресію по усій території України. Умовою, за якої можливий такий режим, є введення в Україні або окремих її місцевостях (адміністративній території) воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і

стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав та виникнення об'єктивної неможливості реалізації ряду повноважень дізнавачами, слідчими, прокурорами, слідчими суддями, судами.

Об'єктивна неможливість є питанням фактів та встановлюється у кожному конкретному провадженні з урахуванням воєнних дій.

Новелою є те, що у разі об'єктивної неможливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань – рішення про початок досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, про що вноситься відповідна постанова; відомості, які підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань, вносяться до нього за першої можливості. Аналогічні повноваження з урахуванням положень п. ч. 1 ст. 40-1 КПК України має і дізнавач.

Спеціальною нормою щодо фіксування кримінального провадження стала норма, що процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, коли фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. Судячи з формулювання, пріоритет має надаватися подвійному фіксуванню: у документі та технічними засобами.

Розширено перелік повноважень, у разі неможливості виконання яких слідчим суддею – вони виконуються керівником органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором (у попередній редакції передбачалося прокурором): привід, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, дозвіл на затримання з метою приводу, клопотання про проведення обшуку у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, обшук, отримання зразків для експертизи, проведення негласних слідчих (розшукових) дій, продовження строку досудового розслідування, а також повноважень щодо обрання запобіжних заходів. Стосовно запобіжних заходів, передбачено такий порядок обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених 109-115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152, 153, 185, 186, 187, 189-191, 201, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 365, 377-379, 402-444 Кримінального кодексу України; крім того, у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких та особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може привести до втрати слідів кримінального правопорушення або втечі особи, яка підозрюється у вчиненні таких злочинів. Ці повноваження виконуються з урахуванням вимог глави 37 КПК України, тобто особливого порядку кримінального провадження. У разі об'єктивної неможливості звернення до суду з обвинувальним актом – строк досудового розслідування зупиняється та підлягає поновленню, у разі, якщо підстави для зупинення перестали існувати. Передбачено, що до зупинення досудового розслідування прокурор зобов'язаний вирішити питання про продовження строку тримання під вартою, проте, по суті йдеться про керівника органу прокуратури, оскільки саме на нього покладено здійснення цих

«делегованих» повноважень, а прокурор може ініціювати питання про продовження строку тримання під вартою. Аналіз цих формулювань вказує, що має бути прийняте рішення саме про зупинення досудового розслідування.

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови прокурора про тримання під вартою, прийнятої у порядку ст. 615 КПК України, може бути продовжений до одного місяця керівником органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування.

Про рішення, прийняті прокурором, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня. Згідно Закону України «Про прокуратуру», прокурором вищого рівня є: 1) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів окружної прокуратури – керівник окружної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 2) для прокурорів, керівників та заступників керівників підрозділів обласної прокуратури – керівник обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 3) для керівника окружної прокуратури, його першого заступника та заступників – керівник відповідної обласної прокуратури чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 4) для керівника обласної прокуратури, його першого заступника та заступників, керівника та заступника керівника підрозділу, прокурора Офісу Генерального прокурора – Генеральний прокурор чи його перший заступник або заступник відповідно до розподілу обов'язків; 5) для першого заступника та заступника Генерального прокурора – Генеральний прокурор. Прокурорами вищого рівня для керівників управлінь, відділів та їх заступників, прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його перший заступник та заступник, для заступника та першого заступника керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Повідомляється також суд, за переліком, визначеним Державною судовою адміністрацією України з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення. Стаття 615 КПК України вказує лише на повідомлення суду, але не передбачає подальшої перевірки цих рішень слідчим суддею.

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора, здійснені / прийняті у порядку ст. 615 КПК України, розглядаються судом, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення, після забезпечення його функціонування у іншій місцевості, або найбільш територіально наближеним до нього судом. Відмітимо, що Законом України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 3 березня 2022 (<https://bit.ly/3tBY6JH>). передбачено, що «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами

щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіальне наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється». Розпорядженням Голови Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22 «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» відповідно до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», враховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, змінено територіальну підсудність судових справ (URL: <https://cutt.ly/tAv47Ew>).

У разі неможливості проведення підготовчого судового засідання, обраний під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не довше ніж на два місяці. У випадку закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливістю розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою, обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не довше ніж на два місяці.

Крім того, роз'яснення щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану надано Верховним Судом. У Листі Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» дещо уточнено порядок реалізації прокурором відповідних повноважень (<https://bit.ly/3i68t3n>). По-перше, такі рішення можуть бути прийняті прокурором і в разі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо сукупності вчинених підозрюваним злочинів, хоча б одним із яких є злочин, передбачений у ст. 615 КПК України. По-друге, разі здійснення кримінального провадження щодо статей КК України, не внесених до переліку, передбаченого ст. 615 КПК України, прокурору доцільно змінити територіальну підслідність кримінального провадження і передати його в інший район, область, де функціонує суд. За відсутності підстав для здійснення зазначених повноважень прокурором, він може звертатися до суду за місцем проведення слідчих (розшукових) дій.

У Листі ВС від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 деталізовано порядок розгляду слідчим суддею клопотань про застосування запобіжного заходу в частині участі підозрюваного у такому судовому засіданні. У п. 7 Листа встановлено, що якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за

допомогою інших засобів, але при цьому звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків.

В цьому контексті найбільшої уваги заслуговує положення другого абзацу зазначеного пункту, яким ВС дозволяє судам розглядати в умовах воєнного стану клопотання про обрання запобіжних заходів без участі підозрюваного, «з належною мотивацією такої процедури розгляду».

Деякі особливості передбачені і в частині доказування необхідності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. У разі коли територіальну підслідність кримінальних правопорушень на стадії досудового розслідування змінено, а матеріали кримінальних проваджень через воєнні дії не було передано або передано не в повному обсязі, оцінюючи ризики, які обґрунтовують доцільність застосування запобіжних заходів загалом та тримання під вартою зокрема, слідчий суддя (суд) керується всіма наявними матеріалами клопотання про застосування (продовження) запобіжного заходу (п.8 Листа ВС від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22). Як слідує із роз'яснення ВС, запровадження воєнного стану та збройна агресія щодо України самі по собі є ризиками, які мають враховувати суди при вирішенні питання про запобіжний захід. Вирішуючи питання про продовження запобіжного заходу, суд може зважати на попередню оцінку окремих фактичних обставин, здійснену ним при вирішенні попередніх клопотань у цьому кримінальному провадженні на підставі відповідних матеріалів, і не здійснювати надмірного витребування матеріалів у сторін кримінального провадження (п. 9 Листа ВС від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22).

Слідчим суддям (суду) необхідно зважати на обставини воєнного стану та, за наявності необхідних для цього підстав, за клопотанням підозрюваного доречно ухвалювати рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України (п.10 Листа ВС від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22). Наразі вже є перша судова практика застосування цих положень, за яких суди як змінюють запобіжний захід, так і зменшують розмір застави із перерахуванням різниці на спецрахунок за клопотанням заставодавця.

Норми ч.4 ст. 615 КПК України встановлюють доволі специфічний порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора прийнятих або вчинених на виконання повноважень, визначених частиною першою цієї статті. Відповідні скарги мають розглядатися судом, в межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення після забезпечення його функціонування в іншій місцевості або найбільш територіально наближеним до нього судом. Як видається предметом такого оскарження можуть бути як наявність підстав для реалізації прокурором делегованих йому повноважень в умовах воєнного стану, так і спосіб їх реалізації.

Отже, досліджені нормативні положення та роз'яснення мають забезпечити стабільне функціонування системи кримінальної юстиції у сучасних умовах, разом з тим, вони є обмеженими по часу дії та діють лише на строк в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та / або інших держав проти України.